

KRIZA DRUŽBENE FUNKCIJE KNJIŽNEGA JEZIKA

Ada Vidovič Muha

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'27:811.163.6'374

Prispevek je mogoče ločiti na nekaj tematskih sklopov. V uvodu gre za razčlenitev pojmov iz naslova, s poudarkom na *funkciji (jezika)* in na razmerju med *jezikom v družbi* ter *jezikom (od) družbe*. Sledi utemeljitev funkcije knjižnega jezika z izpostavitvijo mobilizacijske humanistične ideologije 16. stoletja. Problematizira se aktualno razmerje med pojmom knjižni in standardni jezik. V zvezi s konceptom novega bazičnega slovenskega slovarja se ob izbiri metodologije odpira vprašanje kakovosti.

knjižni jezik, jezikovni funkcionalizem, globalni jezik, slovensko slovarstvo, uravnoteženi korpus

The paper deals with a number of themes. It begins with an analysis of concepts from the title, with an emphasis on *(language) function* and the relation between *language in society* and *the language of (a) society*. There follows a discussion of the function of the literary language, with an emphasis on the mobilisation of the humanist ideology of the 16th century. The issue of the current relation between the concepts of the literary and the standard language is then presented. In connection with the selection of a methodology for a new basic dictionary of Slovene the question of quality arises.

literary language, language functionalism, global language, Slovene dictionary making, balanced corpus

1

Naslov letošnjega simpozija *Družbena funkcija jezika* implicira dvojno izhodiščno razumevanje problematike razmerja med družbo in funkcijo jezika, kar je lahko ne samo podstava razprav na to temo, neke vrste temeljna interpretativna podlaga, ampak vsaj posredno izraža tudi jezikoslovni nazor avtorja, se pravi njegovo razumevanje jezika. Gre namreč za pomembno razliko med pojmovanjem jezika kot ene izmed prvin znotraj družbe, torej za funkcijo *jezika v družbi*, glede na funkcijo *jezika (od) družbe*, kjer imamo opraviti z abstraktnim svojilnostnim razmerjem – jezik je konstitutivna oz. tvorna prvina družbe. Kot rečeno, razločevanje med interpretacijama vpliva na izhodiščni koncept razmišljanja o razmerju med jezikom in družbo.

Obravnavo z vsaj dveh vidikov omogoča tudi pojem *funkcije*: po eni strani gre za

dejavnost, *funkcioniranje*, torej *družbeno funkcioniranje jezika* – razumevanje je procesno, lahko vezano na aktualni jezik, po drugi strani pa je vidik lahko tudi posledični, rezultativen. Vidika sta prepletena, ločljiva, se zdi, samo metajezikovno. Oba sta v podstavi praškega in searlovskega koncepta razumevanja jezika z izoblikovano metodo raziskovanja, imenovano *jezikovni funkcionalizem*. Kot vemo, znotraj Praškega lingvističnega krožka izhaja funkcionalizem iz razumevanja bistva jezika samega, ki se izraža v jezikovno-sistemski stilistiki, searlovski funkcionalizem pa temelji na ciljnosti jezika, na naslovniku, se pravi na konstitutivni prvini govornega dejanja; zajema seveda tudi pragmatični vidik oz. pragmatično funkcijo. O jezikovnem funkcionalizmu lahko torej govorimo kot o jezikoslovni metodi, ki izhaja iz temeljne predpostavke, da je jezik funkcija. Zlasti če razumemo funkcijo jezika (tudi) v ontološkem

smislu, se pravi kot identifikacijsko prvino človeka, gre pri funkcionalizmu lahko za celovito in v tem smislu legitimno metodo raziskovanja jezika.

Ostaja še pomensko razvejen pojem *družbe – družbeni*, za katerega je najmanj, kar lahko rečemo, da izloča individualno funkcijo jezika; razumevanje družbe vse od naključne, bolj ali manj enkratne skupnosti ljudi do različne stopnje njene organiziranosti, ostaja odprto, čeprav se zdi, da asociativni vidik pojma družba v zvezi z jezikom in funkcijo naključnost izloča. Družbena funkcija jezika je torej razumljena predvsem v zvezi npr. z etnijo, narodom, nacijo, državo, kapitalom, torej tudi kot globalna funkcija jezika – globalni jezik, in seveda prepletom vseh teh pojmov.

2

Svoje nadaljnje razmišljanje o družbeni funkciji jezika navezujem predvsem na slovenski jezik kot imanentno, v veliki meri določujočo prvino slovenske države. Namreč, vzporedno s širjenjem funkcije jezika se je spreminjala tudi jezikovna skupnost: od etnije, prepoznavne s predknjižnim, kulturnim jezikom, prek s knjižnim jezikom določenega naroda z začetkom v 16. stoletju, državotvornega naroda oz. nacije v 19. stoletju, do državnega jezika konec 20. stoletja. Že kratek sprehod skozi omenjene temeljne postaje priča o odvisnosti spreminjajočega se družbenega in političnega statusa Slovencev od spreminjajoče se jezikovne funkcije ali drugače – jezik je bil sposoben adekvatnega izrazila družbenega in političnega dogajanja. Knjižni jezik je torej tisti, ki pri Slovencih predstavlja temeljno ločnico med spontano jezikovno etnijo in narodom kot zavestno skupnostjo po jeziku, nastalo s spoznanjem o moči jezika. V 16. stoletje segajo torej korenine slovenskega knjižnega jezika, ki jih je mogoče utemeljiti s presežnostjo samo sporazumevalne vloge jezika in opozoriti v najširšem smislu na njegovo družbenoidentifikacijsko vlogo.

2.1

Slovenski jezik 16. stoletja se je znašel v evropskem kontekstu humanističnih prvin slovenske protestantske družbenomobilizacijske ideologije, ki je bila sposobna artikulirati abstraktni intelektualni svet, najizraziteje izražen s prevodom Biblije, in kar je za kontinuiranost razvoja jezikovnega izraza zelo pomembno, navezati se na kulturni jezik predknjižnega izročila.

Z javnimi pisnimi in ustnimi nastopi slovenskih protestantov je jezik prevzel za Slovence pomembno družbenokonstitutivno vlogo idejnega, do določene mere ideološkega povezovalca. Pojem knjižne slovenščine se je pojavil s temeljnim kakovostnim premikom jezikovne funkcije iz osebnoidentifikacijske v občo, se pravi družbenoidentifikacijsko. Slovenščina kot materni jezik je postala nosilec avtentičnega razumevanja temeljnega ideološkega konflikta tedanjega evropskega časa, katerega vir je v pomembnem humanistično-teološkem načelu: jezik je v vlogi prepoznavne identifikacije človeka brez vrednostne hierarhije njegovega (jezikovnega) izraza, saj bi ta v bistvu pomenila vrednostno hierarhijo človeka samega.

Lahko rečemo, da je jezikovni funkcionalizem 16. stoletja, cepljen na ontološko vrednost jezika – jezik kot samo človeku lasten način socializacije, opravil pri Slovencih bistveno koherentno vlogo, seveda v danih okoliščinah tedanjega evropskega kulturnega in političnega prostora. Ideologija protestantizma, naravnana na evropski humanizem, je vplivala na uvrstitev slovenščine med evropske knjižne jezike; povzročila je prevrednotenje samo jezikovne skupnosti v narodno skupnost po jeziku.

Knjižni jezik je torej tisti, ki je vgrajen prek narodne tudi v nacionalno substanco države; iz njega je rasel državotvorni politični program v 19. stoletju, na segmentu znanosti – ustanovitev slovenske univerze in slovenske akademije znanosti in umetnosti – realiziran v prvi polovici 20. stoletja, celovito z ustanovitvijo države, suverene oblasti določene

politične skupnosti, pa v drugi polovici 20. stoletja.

2.2

Razumevanje prehoda slovenskega jezika 16. stoletja v slovenski knjižni jezik izhaja iz stopnje razvoja jezika samega, vendar pa, kot rečeno, pogojevanega s širšimi, evropskimi družbenimi in duhovnimi gibanji. Zajeti prav te zunajjezikovne okoliščine v pomembne interpretativne možnosti knjižnega jezika pa je omogočil šele funkcionalistični vidik, pogojevan z družbenimi in političnimi izkušnjami s konca 19. stoletja, v artikuliranem jezikoslovnem smislu pa šele v prvi polovici 20. stoletja. Intelektualizirana knjižnojezikovna varianta se je tedaj artikulirala kot nacionalno- oz. državotvornoidentifikacijska,¹ funkcionalizem jezika je dobil pomembno družbeno-politično razsežnost. Postal je pomembna razločevalna prvina tudi za razumevanje zgodovine družbeno-političnih premikov v širši evropski, posebej pa še v slovenski skupnosti, kjer je jezik, kot je bilo rečeno, njegova določujoča prvina; jezik je postal nacionalna prepoznavnost slovenskosti družbe.

2.3

Kot vemo, je bil pomemben soustvarjalec funkcionalistične jezikoslovne smeri tudi slovenski svet s svojim žariščem, ne po naključju, v Pragi. Realne okvire, v katerih se giblje bistvo knjižnega jezika, je podal Praški lingvistični krožek (poleg Hávranka zlasti Skalička, Trnka, kasneje Hausenblas idr.). Opredelil

je njegove presežne funkcije glede na vse druge jezikovne zvrsti (socialne govornice, narečja, pogovornost idr.), tako znotrajjezikovne intelektualizacijske (znanost/strokovnost, publicistika, v smislu stilistike – knjižnost glede na neknjižnost – tudi umetnostna besedila) kot zunajjezikovne, saj je postal prepoznavni izraz narodne, nacionalne oz. državotvorne skupnosti.

Lahko torej povzamemo: jezikovni funkcionalizem Pražanov, predvsem Čehov v tej mednarodni združbi, je podal realne okvire, v katerih se giblje bistvo knjižnega jezika. Njegov nastanek in razvoj sta osmišljena z družbenimi, političnimi, pa tudi gospodarskimi okoliščinami govorcev.²

V slovenskem prostoru je strukturalni praški funkcionalizem odmeval že v zgodnjih 30. letih z dolgo zamolčano (ali neprebrano), danes pa večkrat citirano imenitno, programsko pisano razpravo Voduška *Za preureditev nazora o jeziku*,³ pa tudi z uvodno razpravo Isačenka v njegovi monografiji *Govor vasi Sele na Rožu* iz leta 1939,⁴ ki še vedno čaka na ustrezno ocenitev. Vemo, da so bila zgodnja 60. leta tista, ki so funkcionalistične ideje Pražanov prenesle v slovensko jezikoslovje, kar je vplivalo na dejstvo, da se je v razburkanih debatah res začel preurejati *jezikoslovni nazor*, če si izposodim Voduškov tematski naslov. Razumevanje jezika se je preneslo na razumevanje odprte jezikovnosistemске stilistike oz. stilistike jezikovnosistemskih zvrsti, organsko odvisnih od jezikovne rabe: abstraktno jezikovnosistemsko je preverljivo

¹ Zanimiv komentar *nacionalnega jezika* glede na *standardni jezik*, ki priča o kulturni in siceršnji izkušnji različnosti, ima C. Eastman (1994: 2702–2706): *nacionalni jezik* razlaga »kot jezik politične, socialne in kulturne entitete [...] v vlogi nacionalnega simbola [...], prepoznaven kot nacija sama po sebi« (prav tam: 2702). V razmerju do drugih pojavnosti (istega) jezika je sopomenski s pojmom *standardni jezik*. Do t. i. *standardizacije* naj bi prišlo, ko doseže jezik nacionalni oz. uradni status.

² Ideja o družbenoreprezentativni vlogi knjižnega jezika se v doktrinarnem političnem vzdušju resda lahko spremeni tudi v ideologijo oblastne strukture. Zlasti 20. stoletje je prineslo marsikateri dokaz tovrstne ideologizacije knjižnega jezika (Vidovič Muha 1998, 2013).

³ Vodušek v svoji razpravi ne navaja virov, vendar nas vsebina te razprave usmerja v programske, izvorno v francoščini pisane teze Praškega lingvističnega krožka. Prav tako z vsebinskega vidika, pa tudi iz kasnejšega (jezikoslovnega) oglašanja lahko sklepamo, da je Vodušek, tudi romanist, poznal še de Saussurjeve *Tečaje iz splošnega jezikoslovja*.

⁴ Takoj po vojni pa vse do srede 50. let je pri nas deloval ženevski strukturalist Mikuš. Slovenske razmere so ga iztisnile iz slovenskega prostora. (Več v Vidovič Muha 2013.)

v gradivu – in obratno, gradivno je preverjano z mestom in funkcijo v jezikovnem sistemu.

Polemika, ki je pri Slovencih pričakovano preseгла jezikoslovje in posegla v klasično politično delitev, je, kot vemo, potekala med avtorji *Slovenskega pravopisa* in konceptom tedaj novega *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Da se je pri nas v ostrem polemičnem razpravljanju izrecno poudarjal predvsem družbeni vidik jezikovne funkcije – jezik javne rabe, manj pa identifikacijski in ontološki vidik, je mogoče razlagati z dejstvom, da je dotodanje t. i. tradicionalistično jezikoslovje temeljilo na idealizirani podobi jezika; umetnostni jezik je bil posplošen normativni kriterij knjižnosti. Relevantne sprotne, pa tudi kasnejše analize slovarskega dela so dokazale, da je koncept SSKJ na podlagi zvrstno dovolj uravnoveženega gradiva (bogatemu naboru iz leposlovja je sledil nabor gradiva predvsem iz publicistike, strokovnih in (poljudno)znanstvenih področij) znal najti strokovno verodostojno pot. Namreč, osveščanje jezikovnega funkcionalizma v ontološkem smislu je tedaj prinesla razprava Kocbeka (1963), ki je izhajala v bistvu iz humboldtivistične ideje o jeziku. Kot ugotavlja Kocbek, je jezik res univerzalističen, vendar pa tudi specifičen, ko gre za narod in iz tega državotvornost naroda.

3

Resna jezikovna kriza se nanaša zlasti na knjižno zvrst. Jezikovne dinamike trenutnega, aktualnega časa se verjetno vsi prav dobro zavedamo, vendar jo doživljamo različno.⁵

Tri prvine novodobnega družbenega dogajanja vplivajo na položaj slovenske javne

besede. Vse tri je mogoče neposredno ali posredno prepoznavati v večkrat konfliktnem razmerju med trenutno naravnostjo družbe in uradno sprejeto aktualno jezikovno politiko. Gre predvsem za večkrat obravnavano vprašanje globalizacije in z njo povezanega vpliva globalnega jezika, za individualizacijo postmoderne družbe, kjer se vedno bolj aktualizira in dopušča neobvladanost razmerja med knjižnim jezikom in (neknjižnim) pogovornim, predvsem pokrajinsko zaznamovanim sociolektom, ter ne nazadnje tudi za moč stroke, moč njenega družbenega vpliva, kar je do določene mere odsev njene realne notranje moči. Vse tri prvine so med seboj prepletene, dinamične in seveda kot take v različnih trenutkih z različno prepoznavno močjo vplivajo tudi navzven.

3.1

Kako sploh razumemo jezikovno globalizacijo? Določena je z globalizmom⁶ – pojmom, ki na ravni svojega semiotičnega prostora definira *globalni jezik*,⁷ vsaj primarno izražen z različnimi variantami angleščine po svetu; globalni jezik je torej eden izmed temeljnih pojmov aktualnega časa, se pravi postmoderne informacijske družbe.⁸ Določa ga dejstvo, da je njegova geografska razsežnost za opredelitev drugotnega pomena, saj je cepljen na družbeno strukturirane nosilce določenih diskurzov oz. v najširšem smislu tematskih področij. Lahko rečemo, da gre za geografsko razpršeno jezikovno pojavnost, ki členi družbo v smislu stika z globalnim denotatom. Gre za novo pojmovno in izrazno izkušnjo človeka, izvirajočo iz spoznanja o tako rekoč absolutni informacijski (komunikacijski)

⁵ Slišane in brane so tudi izjave med jezikoslovci o pravem razcvetu slovenščine, če grobo povzamem, zlasti z dvema utemeljivama: nikoli še nismo imeli na razpolago toliko revijalnega tiska in še nikoli ni bilo toliko slovenistik po tujih univerzah. Kot da se za prvi tip utemeljitve ne zavedamo, da smo se znašli v raznovrstni in raznobarvni demokratični družbi, ki želi imeti svoj prav tako avtentičen raznovrstni in raznobarvni glas, se pravi družbeni vpliv. Vendar pa količinska sprememba ene same zvrsti ne more vplivati na celovitost raznovrstnosti jezikovnih vlog. – Števila slovenistik na univerzah v tujini se res lahko veselimo, predvsem posluha državnih institucij, ki so jih bile v določenem času na podlagi izdelanih meril odpiranja slovenistik na univerzah v tujini pripravljene financirati. Vendar ob tem ne gre pozabiti na status teh slovenistik v programu tuje univerze, na število študentov, pa tudi na ugašanje celo v takšnih univerzitetnih centrih, kot je npr. Praga.

obvladljivosti sveta kot celote: tehnološke možnosti minimalizirajo čas glede na prostor oz. drugače – gre za zgoščevanje prostora in v tem smislu za tako rekoč hkratne trke različnih kultur in civilizacij našega planeta.

Če povzamemo: globalizem je torej definicijska prvina *globalnega jezika* kot enega izmed temeljnih pojmov aktualnega časa, saj določa postmoderno informacijsko družbo, katere prepoznavni segment je interesno globalna informacija oz. interesno globalna tema sploh; določa ga torej univerzalnost denotata, izraženega vsaj primarno v variantah angleščine. Gre za geografsko odprt, dinamičen jezik z močnim vplivom na členitev družbe v smislu poznavanja globalnega denotata. Temeljna vloga globalnega jezika je trenutno res komunikacijska, vendar pa že z močno identifikacijsko vlogo določenih družbenih skupin. Globalizmi torej niso internacionalizmi v klasičnem smislu – z njimi nimamo (zgodovinskih) izkušenj, te izkušnje živimo vsakodnevno, sprotno.

Naj se samo dotaknemo aktivne jezikovne politike, nanašajoče se na razmerje do globalnega jezika; ta naj bi gradila svoje delovanje na dveh ključnih sposobnostih nacionalnega jezika:

- (a) Z ustreznim prevajanjem bi se sprejemal in prilagajal referenčni svet globalnega

jezika; prevajanje v tem smislu je dejansko poustvarjalni proces, vezan zlasti na določene segmente znanosti. Tovrstna dejavnost bi aktualizirala in s tem vzdrževala celovito jezikovno kompetenco govorcev nacionalnega jezika.

- (b) Ob tem je nujno vzdrževati avtentično ustvarjalnost subjekta – konkretnega in abstraktnega, se pravi posameznega in nacionalnega; gre za prizadevanje po ustvarjalnem mestu referenčnega sveta nacionalnega subjekta v univerzalnem svetu kulture, pa tudi znanosti. Tu stopajo v ospredje humanistične in družboslovne stroke, za katere vemo, kam jih uvrščajo temeljne listine kot npr. *Nacionalni program visokega šolstva* (2011–2020). Brez interesne sinergije civilne družbe (kulture, znanstvene institucije) in državnih institucij uspeh ni mogoč. Te sinergije ni, zato jezikovnega vprašanja ni v konceptu nacionalnih oz. državnih prioritet oz. tovrstnih listinah.

3.2

Danes se zdi, da doživlja zlasti intelektualna funkcija nacionalnega jezika, se pravi knjižni jezik, velik upad. Če izhajamo iz slovenske izkušnje, ugotavljamo, da tudi temeljne institucije civilne družbe, s častnimi izjemami, s svojimi izjavami in ravnanjem

⁶ Glede na rabo zlasti v publicističnih besedilih (korpus Fida) je *globalizem* sociološki pojem, s pomenom rezultata procesa, imenovanega *globalizacija*, in s pogosto pojatvijo z vrstnim pridevnikom v prilastku, npr. *finančni in gospodarski globalizem, kapitalistični globalizem; globalizacija*, pogosto z desnoprilastkovnimi zvezami, npr. *globalizacija brez revščine, globalizacija proizvodnje, globalizacija finančnih tokov*. – Da pa ne bi prišlo do sporazumevalnih zadreg, naj omenimo, da so pojmi kot *globalizem, internacionalizem, evropeizem* jezikoslovni izrazi in da se pomensko ne prekrivajo z družboslovnimi oz. politološkimi pomeni. Na formalni ravni se to kaže npr. v prisotnosti oz. odsotnosti števnosti kot kategorialne lastnosti samostalnika: jezikoslovni pojmi so zaznamovani s števeno (š+), družboslovni z nešteveno (š–), npr. *slovar globalizmov, internacionalizmov*, glede na *globalizem* (sinon. *globalizacija*) *mišljenja*. Problematika v zvezi s pojmom *globalizem, globalni jezik* je povzeta po razpravi, objavljeni tudi v monografiji A. Vidovič Muhe *Moč in nemoč knjižnega jezika* (2013, ¹2004).

⁷ Smiselno je upoštevati tudi opredelitve sociolingvističnih pojmov, vezanih na izraz *jezik*, v razpravi A. Vidovič Muha, objavljeni tudi v monografiji *Moč in nemoč knjižnega jezika* (2013, ¹2003).

⁸ Razumljivo je torej, da je za sodobno informacijsko družbo razmeroma pogosto poimenovanje v publicističnih besedilih (korpus Fida) *globalna družba, globalna skupnost*, ki jo zopet določa skupni denotat, izražen ne samo v globalnem jeziku, saj gre lahko tudi npr. za *globalno glasbo, modo, znanost, tržnost* idr. V tem smislu se nam globalizem pojavlja kot neke vrste generični pojem, natančneje kot celota, vsebina in izraz dela sodobnega semiotičnega prostora. Za razliko od *globalizma* v pomenu 'enote globalnega jezika' je, kot rečeno, nešteveni.

prispevajo k ustvarjanju družbene trisegmentnosti: intelektualno skupnost, ki se ji priznava tudi intelektualna elitnost, vendar samo v primerih, ko ta ustvarja v angleščini. Dogaja se nepojmljiva segregacija znanosti; predvsem humanistika, katere filozofska podstat je jezik, ki je brez tržno merljive vrednosti, ostaja zunaj tega prostora. Drugo, kar obsežno skupino predstavlja nova, kapitalsko podprta elita, ki kot taka nikoli ni zmoгла ali želela vzpostaviti pravega aktivnega razmerja do svojega jezika, tudi ne v korbekovskem smislu kot edine preverljive substance stopnje demokratičnosti družbe. Ne glede na pohabljenost tujega jezikovnega izraza, pohabljenosti lastnega se sploh ne zaveda, ji ta predstavlja družbeni elitizem. Ostaja tretja skupina družbenega obrobja, v tem trenutku vedno številnejša, ki ji tuji jezik zapira tudi formalno pot do celovitega intelektualnega ustvarjanja v svoji državi.⁹

Vstop globalizacijskega jezika v intelektualni prostor knjižne slovenščine – gre predvsem za prevzemanje vloge na področju znanosti in stroke – pomeni torej z ožjega jezikovnega vidika slabljenje smisla te zvrsti, s širšega pa socialno diferenciacijo, ki ima za posledico krepitev družbeno razslojene govorice – sociolektov; tudi znotraj globalnega

jezika se vsaj v prehodnem obdobju krepi tudi razslojenost govorcev tega jezika v smislu kompetenčne različnosti in s tem seveda intelektualnovplivanjske moči.

Lahko povzamemo: najvišja stopnja »internacionalizacije« je torej dosežena s področno družbeno getizacijo nacionalnega jezika. Znanost in univerza, poleg umetnostnega jezika temeljna gradnika smiselnosti knjižnega jezika, sta trenutno na udaru.¹⁰ Kot sem pred leti zapisala: »Tako kot je absurdna zaprtost in samozadostnost, je absurdna tudi naivnost, da bo opustitev slovenščine kot jezika znanstvene razprave reševala slovensko znanost oz. ji dala pečat univerzalne vrednosti.« (Vidovič Muha 2013, ¹2005) Krepi se vtis, da postaja vprašanje v zvezi z maternim jezikom ne samo zaradi pritiska globalizacije, ampak tudi zaradi nedomišljene, nedorečene jezikovne in siceršnje politike vedno bolj drugorazredno tako na pragmatični ravni kot tudi že na formalnopravni, če upoštevamo npr. samo pripravljene spremembe statusa univerzitetnega znanstvenega jezika.¹¹

Ponavlja se nam zgodovina jezikovnega in s tem intelektualnega anahronizma pomembnega dela zlasti meščanske družbe 19. stoletja, vendar pa s pomembno razliko: osrednja gonilna sila prav tega segmenta

⁹ O usodi slovenščine v času globalizacijskih procesov zanimivo razmišlja Skubic (2003: 92): »V času globalizacije ekonomije in kulturnih tokov, ki le-tej sledijo, bo slovenščina znova na preizkušnji prav pri zgornjih [družbenih] razredih«; uvršča jih v »družbeno elito«. In dalje: »Zato je toliko bolj pomembno, da posegi jezikovnega načrtovanja upoštevajo razmerja lojalnosti v družbi – namreč da je vsaka družbena skupina lojalna predvsem jeziku, v katerem se dobro počuti [...]. Obenem pa je zelo pomembno, da se družbena skupina, ki svoj položaj v družbi sorazmerno najbolj reflektira, zaveda svoje kolektivne odgovornosti za semiotiko celotne jezikovne in kulturne skupnosti.«

¹⁰ Zanimivo je, da Daneš (2009: 7–19) razmišlja o določeni getizaciji češkega knjižnega jezika oz. nacionalnih (knjižnih) jezikov sploh: ti naj bi bili vezani predvsem na strokovno področje, angleščina naj bi bila jezik znanosti.

¹¹ Leta 2005 sem prav tako na simpoziju Obdobja v prispevku *Aktualna vprašanja slovenske univerze in znanstvene razprave v slovenščini* prvič opozorila na vprašanje statusa slovenskega znanstvenega jezika na univerzi oz. v znanosti sploh, na dejstvo, da z opuščanjem slovenskega znanstvenega jezika spreminjamo slovensko univerzo v univerzo na Slovenskem, neke vrste filialo globalne univerze. Sledil je kar živahen medijski odziv, vendar v pozitivnem smislu se do danes ni spremenilo čisto nič, prej obratno. Karavana gre dalje: prihajajoči rektor obljublja spremembo zakona o univerzitetnem učnem jeziku – edini oviri »internacionalizacije« univerze in njene uspešnosti v evropskem in sploh svetovnem akademskem prostoru. Kot kaže, je ukinjanje slovenskega znanstvenega jezika na matičnih univerzah edina reakcija na globalizacijske procese, ki jo premore slovenski intelektualni prostor. Dejansko seveda to pomeni iztiskanje humanistike iz univerzitetnega in znanstvenega okolja – pomembnega, da ne rečem edinega področja nacionalne znanosti, ki lahko prispeva svoj prepoznavni delež evropski večkulturnosti.

družbe je bila v tistem času usmerjena v ambicijo spremeniti družbene in politične okoliščine tako, da je bila v začetku 20. stoletja mogoča ustanovitev slovenske univerze in dve desetletji kasneje tudi Slovanske akademije znanosti – obe osmišljeni jezikovno, kot nas uči ne tako davna zgodovina.

3.3

Prav je, če se ob kritičnem premisleku zunajjezikovnih okoliščin, ki vplivajo na status zlasti knjižnega jezika, vsaj z nekaterimi, bolj naključnimi pomisleki ozremo še na lastno stroko. Kot rečeno, še vedno verjamem, da z močjo stroke hočeš nočeš raste tudi njen družbeni vpliv, ali obratno – njen družbeni vpliv je do določene mere odsevnjene realne notranje moči.

3.3.1

Že sam naslov referata, pa tudi monografije, s katero sem se zadnje čase precej ukvarjala, me je še posebej spodbudil k razčiščenju razmerja med pojmom *knjižni jezik* : *standardni jezik* v slovenskem prostoru.¹² Namreč, raba izraza standardni jezik deloma tudi v slovenskem jezikoslovnem prostoru dokazuje, da danes živimo v času, ko se pojem populistične demokratičnosti pogosto seli tudi na jezikovno področje in tako posredno naččenja ne samo temelje jezikovne kulture, ampak tudi koherentno moč knjižnega jezika.¹³ Pojem knjižni jezik je postal spotikljiv, intriganten, večkrat poenostavljano

identificiran s slabšalno oznako domačijskosti. Po vršičkih naše jezikovne, deloma tudi jezikoslovne skupnosti se pretaka standardni jezik – jezik standarda torej, razbremenjen vseh nacionalnokohherentnih vlog, zavezan samo frekvenci korpusa – rabi ali uzusu, kot se je v 60. letih prejšnjega stoletja poimenovala raba, rabnost jezika.

V čem je torej razlika med pojmovanjem jezikovne rabe, kot jo je udejanjal SSKJ, in sodobnim pojmovanjem? Kako je lahko postal knjižni jezik t. i. uzusni oz. standardni jezik? Odgovor izhaja iz razumevanja koncepta jezika: jezik je raba vseh v jezikovni sistem vgrajenih prvin – skladnja v najširšem smislu, slovar, pragmatika – ki se v komunikacijskem procesu pod vplivom življenjske dinamike govorcev lahko spreminjajo; vzorci rabe težje, same prvine veliko hitreje. Knjižni jezik, definiran (zaznamovan) s kultivirano-stjo javnega govorca, v tem kontekstu zahteva jezikoslovca, ki dobro pozna po eni strani delovanje jezika, njegovo pomensko in izrazno strukturo na vseh treh omenjenih ravneh – ki skratka ve, na katerih temeljih sloni jezikovna kultura, po drugi pa aktualno, se pravi živo javno govorico v najširšem smislu, ki jo danes predstavlja referenčni, glede na cilj jezikoslovne analize – bolje uravnoteženi korpus, v času koncipiranja SSKJ pa večmilijski nabor dokumentiranega aktualnega gradiva. Naloga jezikoslovca je sprejemati v knjižni jezik vse, kar ima določeno vlogo – poimenovalno, stilistično (preimenovalno),

¹² V zgodnjih 70. letih prejšnjega stoletja je hrvaški jezikoslovni prostor, kot se zdi, predvsem zaradi (jezikovno)političnega ozadja nadomestil hrvaško-srbski/srbohrvaški knjižni jezik s standardnim hrvaškim jezikom (Brozović 1970: 14–18). Poimenovanji knjižni in standardni jezik sta dvojnični, se pravi s prekrivno pomensko referenco. Brozović je izraz standardni jezik uporabil v svoji monografiji z istim naslovom (*Standardni jezik*, 1970). Jezikovnopolitični vidik je močan, zdi se, da se je korektura izraza prijela (Katičič 2012), vendar hkrati pomeni seveda tudi umik oz. prepustitev uveljavljenega poimenovanja srbskemu jeziku. Izraz standardni jezik je opaziti tudi v angleščini, vendar so jezikovne okoliščine tu popolnoma drugačne, ne v zgodovini, še manj pa danes primerljive s slovenskimi.

¹³ Distinkcijo med *knjižni* in *književni* je poskusil uvesti večjezični *Slovník slovanské lingvistické terminogije* v znanstveni redakciji Jedličke (1. knj., 1977: 22, za slovenščino glavna sodelavca Logar, Toporišič): *književni jezik* naj bi bil neke vrste dvojica za *literarni, leposlovni jezik*. Sicer se je *književni jezik* v pomenu 'knjižni jezik' uporabljal v glavnem v prvi polovici 20. stol., dosledno npr. pri Vodušku. V tem smislu SSKJ II (1975: 352) veže pojem *književni* (književen) na književnost, tip *književno delo*, z oznako *redko na knjižni (knjižen)*, geslo *knjižni (knjižen)* v 2. pomenu na knjižni jezik z razlago 'nanašajoč se na kodificirani jezik'.

pragmatically – in ustrezno temu v jeziku seveda tudi opuščati; pri tem se mora zavedati tako izraznega kot vsebinskega jezikovnokulturnega vidika, se pravi razločevati mora med t. i. pasivnim in aktivnim sprejemanjem, pa tudi vsega, kar ta dva pojma nosita s seboj. Nepoznavanje delovanja jezika na vseh treh omenjenih ravneh (skladnja, slovar, pragmatika), zanašanje samo na »branje« korpusa, se danes oznanja kot temeljni domet jezikovne kompetence. Takšno izhodišče seveda ne potrebuje jezikoslovca, saj se ta ne more poistovetiti samo z »bralcem« korpusa; tudi jezikovna kultura, ki implicira poleg poznavanja relevantne rabe tudi aktivno poznavanje tradicije, kar pomeni sposobnost ustvarjanja kritične distance do nje, ni relevantna.

Kot je razvidno iz nekaterih razprav, pa je vzrok odklanjanja pojma knjižni jezik zlasti v slovenskem prostoru lahko povezan tudi s kratkim stikom med njegovo dejansko, z aktualno rabo preverjano normo – gre torej za procesno razumevanje jezika – in umišljeno normo, določano kabinetno, temelječo na statično razumljenem jeziku;¹⁴ v slednjem primeru gre pravzaprav za prilaščanje normativnega vidika knjižnega jezika, torej za bolj

ali manj subjektivno odločanje o jezikovno-normativni kodifikaciji. Vendar sprevrženo načelo, da se ljudstvo, torej govorniki jezika, motijo in da je zato mogoče normo jezika določati mimo njih, še ne more biti razlog za opuščanje pojma knjižni jezik z vsemi njegovimi vlogami, ki so danes sicer z modificiranimi vsebinami enako aktualne; dobro namreč vemo, da spreminjanje izraza še ne pomeni kakovostnega premika jezikovnega vedenja družbe.

3.3.2

Naj se samo bežno ustavim še ob obsežnem *Predlogu za izdelavo* (spletno dostopnega) *slovarja sodobnega slovenskega jezika* (SSSJ; http://trojina.org/slovar-predlog/datoteka/Predlog_SSSJ.pdf) v avtorstvu zasebnega zavoda Trojina. Ker ambicioznost novega slovarja izhaja iz namere nadomestiti SSKJ (npr. prav tam: 20)¹⁵ samo s spletnim slovarjem slovenskega jezika, se pravi z radikalno menjavo slovarskega medija, naj v tem kontekstu izpostavim le nekaj kritičnih pomislov:¹⁶

– Uporabnik novega SSSJ »je več digitalnih medijev in zna izrabljati njihove

¹⁴ Po Skubicu (2005: 45–55) naj bi bil standardni jezik manj obremenjen z uzakonjanjem norme – kodifikacijo, češ da ta v slovenskem jezikoslovju ne sledi dejanski rabi. Res, v marsičem je lep primer za to prav najnovejši pravopisni slovar (gl. prispevke npr. iz SR, 2003), vendar pa s preimenovanjem knjižnega jezika v standardni jezik nismo za rešitev problema storili ničesar. Prej obratno: tradicionalno ime knjižni jezik z uveljavljenim pomenom – intelektualna vloga znotraj jezika in zunajjezikovna integrativna narodotvorna vloga – brez utemeljitve marsikdaj skuša zamenjati standardni jezik. Seveda lahko samo upamo, da se za drugačnim poimenovanjem ne skriva pristajanje na oženje vloge knjižnega jezika.

¹⁵ Avtorji se bodo morali odločiti, katero stališče naj zavzamejo do SSKJ. Ali je »glede na današnje potrebe nerelevanten in pomanjkljiv. Ne vsebuje sodobnih izrazov, pomenov in rabe. Uporablja slovarski meta-jezik, ki je težko razumljiv in neintuitiven« (prav tam: 9), ali vendarle, »če želi [novi slovar] nadaljevati vlogo SSKJ kot osrednje slovarske institucije/avtoritete, se mora nujno odmakniti od njegove knjižne tradicije.« (prav tam: 20) Kaj s »sodobnimi izrazi« in »slovarskim metajezikom« avtorji menijo, ni jasno. Morda pa se, med drugim, še ne ločuje leksikografskih pristopov oz. metod, ki že po naravi stvari – nova pot s prizadevanjem do vsaj podobnega cilja – prinaša tudi novo terminologijo; v prizadevanju po »uporabniku prijaznem razlagalnem jeziku« (prav tam: 3) gre lahko tudi za preimenovanje; kolikor lahko sklepamo iz skopih zgledov, so bili npr. »ontološki semantični razredi« (prav tam: 15) v SSKJ nosilne besede razlage, v strukturalni leksikologiji pa uvrščevalne pomenske sestavine. Tudi »pomenske povezave v obliki ontologije« (prav tam: 18) so verjetno v »uporabniku prijaznem« jeziku.

¹⁶ Pustimo ob strani z leksikografijo skregane izjave, kot je: »na enem mestu vsebuje [SSSJ] vse vrste podatkov o slovenskem jeziku« (prav tam: 3), kar je mogoče razumeti kot ne prav posrečeno reklamo, ali da bo slovar »v celoti izdelan na novo« (prav tam: 3) idr. Napovedovati prelom s tradicijo pomeni vsaj dvoje: nesposobnost ustvariti glede na svoje ambicije objektivno kritično distanco do nje ali o njej čisto nič vedeti.

prednosti« (prav tam: 7). Zanimivo bi bilo dobiti podatke o tako usposobljenih uporabnikih SSSJ po vsaj nekaj parametrih, npr. izobrazba glede na vrsto in stopnjo, geografska in socialnostrukturalna razpršenost, ne nazadnje vsaj še starost in morda spol. Včasih je bila glede SSKJ mimoregrede izrečena pripomba o elitizmu oz. nedemokraciji, pa temeljni pogoj za njegovo dostopnost ni nič drugega kot pismenost.

- Vemo, da je gradivo bistvo verodostojnosti slovarja, tudi spletnega. SSSJ se gradivno zanaša na korpus Gigafida; vendar naj bi glede na dvo odstotni delež leposlovja in štiri odstotni delež t. i. stvarnih besedil v tem naboru sodobni slovenski človek v svoji jezikovni socializaciji, kar se leposlovja tiče, skoraj izumrl, z ustvarjalno realnostjo strokovnega jezika, če naj tako razumemo vsaj del »stvarnih besedil«, pa je prav tako že na tem; hipertrofirano se razvija le pragmatično, se pravi v publicistično, časopisno-revijalno smer.
- Prijaznost, npr. »uporabniku prijazen razlagalni jezik« (prav tam: 3), in intuitivnost,¹⁷ npr. jezik SSKJ je »neintuitiven« (prav tam: 20), »intuitiven način« (prav tam: 3),¹⁸ sta dve konstanti novega slovarskega koncepta. Kako naj ju razumemo, ni nikjer pojasnjeno. Pa poglejmo, kaj naj bi v leksikografiji pomenila. Izhajamo iz prepričanja, da vsakogar, ki interesno uporabi slovar, zanima pomen, vsaj nekoliko zahtevnejšega uporabnika še besedilno okolje določenega pomena, z drugimi besedami, zanima ga še zahtevnejša informacija o slogovni vrednosti leksema

in njegovi pragmatični funkciji; slednja podatka namreč obveščata ne samo o jezikovnokulturnem vidiku, ampak tudi o čisto konkretni usmeritvi, kateremu naslovniku je pomenska informacija primarno namenjena oz. v katero besedilno okolje primarno spada. Z verodostojnostjo teh podatkov je dosežena temeljna »prijaznost« do uporabnika, ki jo dober slovar premore. Tu pa nastopi vprašanje verodostojnosti. Preverjanje zanesljivosti dobljenih podatkov je pri uporabniku res lahko samo intuitivno; ustreznost ali neustreznost upravičeno izhaja iz njegovega jezikovnega čuta, zlasti če gre za materni ali kot materni jezik.

Temeljni kompetenčni konflikt nastane, če se po intuiciji meri tudi leksikografska usposobljenost. Namreč, ne glede na slovarski medij od leksikografa upravičeno pričakujemo ne samo sposobnosti pasivnega statističnega branja korpusa, ampak tudi konceptu slovarja ustrezno selekcijo leksikoloških zakonitosti in aktivno jezikovnokulturno orientacijo; slednja pa zajema vsaj povprečno poznavanje knjižnojezikovnih zakonitosti kot temeljne orientacijske točke uravnavanja poimenovalnih in preimenovalnih (stilističnih, pragmatičnih) potreb jezika. Znati utemeljiti jezikovno rabo, se pravi odgovoriti na vprašanja *zakaj* tako in ne drugače, je temeljna vloga jezikoslovca. Kar nam nudijo doslejšnji slovenski spletni slovarji – lahko bi jih imenovali sklicevalni – tako na ravni normativistike kot vsebine pri najboljši volji, je, zelo milo rečeno, nespodbudno.¹⁹ Iskreno upam, da jim slovenska leksikografija ne bo sledila.

17 Približek (jezikovni) *intuiciji* je *jezikovni čut*. Mislila sem, da smo ta pojem v jezikoslovno-leksikografskem razpravljanju že presegli s tem, ko smo ga skušali jezikoslovno artikulirati. Lasten je bil namreč predstrukturalnemu jezikoslovju, ki še ni imelo svojega definirane področja raziskovanja živega, aktualnega jezika. Pri nas ga je uporabljal zlasti Bajec, sicer pa ga najdemo npr. tudi v češki, slovaški jezikoslovni zgodovini. Vsaj malo tovrstnega vedenja včasih prav pride.

18 V *Predlogu* se sploh veliko stvari dogaja *na način* ..., npr. prikaz podatkov na intuitiven način (prav tam: 3), tudi npr. podatke organizirati na način, da ... (prav tam: 29). Kaže, da prislovi kar hitro izumirajo.

19 V tem smislu se velja ustaviti npr. ob *Slogovnem priročniku*, »izdelan[em] v okviru projekta SSJ« (prav tam: 10).

4

Menim, da danes morda bolj kot kadarkoli prej potrebujemo močan, razvit knjižni jezik z vsemi prvinami, ki ta jezik določajo, saj je (še) pokazatelj živosti slovenske znanosti, morda bolje – je njeno edino avtentično izrazilo, hkrati pa tudi temeljna orientacijska točka stilistike umetnostnega besedila; je torej temeljni izraz kultiviranosti javne besede. Ne nazadnje potrebujemo tudi aktivno zavest, da smo s svojim knjižnim jezikom sooblikovalci že zgodnjenovoveškega evropskega humanističnega prostora, da smo torej globoko zasidrani v evropski kulturni in danes s svojim družbeno-političnim statusom lahko tudi v znanstveni prostor.

Literatura

- BROZOVIĆ, Dalibor, 1970: *Standardni jezik*. Zagreb: Matica hrvatska.
- CHRISTAL, David, 1997: *The Cambridge encyclopedia of language*. Cambridge: University Press.
- DANEŠ, František, 2009: *Jazyk malého národa. Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
- EASTMANN, Carol M., 1994: *Encyclopedia of language and linguistics, vol. 5*.
- KATIČIĆ, Radoslav, 2012: Bivše vijeće za normu hrvatskog standardnog jezika. *Jezik* 59/5. 161–176.
- KOCBEK, Edvard, 1963: Misli o jeziku. *Sodobnosti* XI/6. 205–222.
- Predlog za izdelavo slovarja sodobnega slovenskega jezika: http://trojina.org/slovar-predlog/datotek/Predlog_SSSJ.pdf.
- SKUBIC, Andrej E., 2003: Jezikovna zvrstnost in sociolekti: Odziv na rešitve v Slovenskem prapovpisu 2001. *Slavistična revija* 51/2. 239–245.
- SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
- Slavistična revija*, 2003, 51/2.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* 2, 1975. Ljubljana.
- Slovník slovanské lingvistické terminologie*, 1977 (1. knj.). Alois Jedlička (red.).
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1998: Kocbekov in Voduškov delež v slovenski jezikoslovni misli. Erika Kržišnik, Metka Lokar, Helena Podobnik (ur.): *34. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 7–17.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2000: Prague functional stratification of language in Slovene linguistic. *Slovo a slovesn* 61/4. 276–283.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2004: 16. stoletje – čas vzpostavitve narodotvorne vloge jezika. Jože Toporišič (ur.): *Ramovšev zbornik. Obdobja 12; Slavistična revija* 42/2–3. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013: *Moč in nemoč knjižnega jezika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (v tisku).